Παναγιώτης Κανελλόπουλος: Ντεκάρτ και Γιασπερς

Από το πρώτο τεύχος της ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ, Απρίλιος 1976

Μια φιλοσοφική κριτική ενός φιλοσοφικού συστήματος είναι απ' τα πιο δύσκολα και σπάνια κατορθώματα. Οι πιο πολλές κριτικές φιλοσοφικών συστημάτων –κι όταν είναι γραμμένες από αληθινούς φιλοσόφους– έχουν το θεμελιακό ελάττωμα, που έχει κάθε αντίρρηση: είναι δικανικές και ζητάνε να καταγγείλουν λογικά σφάλματα (σαν να επρόκειτο ν' αμφισβητηθή η ακρίβεια ενός λογαριασμού) ή έχουν ένα σχηματικό χαρακτήρα. Ο ιδεαλιστής χτυπάει τόν υλιστή ως ύλιστή και ο υλιστής τον ιδεαλιστή ως ιδεαλιστή. Μ' αυτές τις αντικρούσεις δεν αποκαλύπτεται σχεδόν τίποτε : ούτε εκείνος, που κρίνεται, αποκαλύπτεται, ούτε εκείνος, που κρίνει. Αν η φιλοσοφία ήταν μονάχα αυτό, πού λέμε «ιδεαλισμό» ή «υλισμό», «λογοκρατία», «αισθησιαρχία» ή «εμπειρισμό», θα ήταν περιττό να εξακολουθήσουμε φιλοσοφώντας. Το τι σημαίνουν τα σχήματα αυτά (και άλλα ακόμα), καθώς και όλα τα λογικά επιχειρήματα, που στηρίζουν ή ξεγυμνώνουν ώς αστήρικτη τη μια ή την άλλη κατεύθυνση, όλα αυτά τά ξέρει ή ανθρωπότητα άπό καιρό και θα μπορούσαμε κάλλιστα να πούμε, ότι η φιλοσοφία έχει εξαντληθεί.



Και όμως η φιλοσοφία δεν εξαντλείται, ούτε θα φθάσει ποτέ στο τέρμα της. Άνθρωποι που φιλοσοφούν θα υπάρχουν πάντοτε, γιατί το αληθινό φιλοσοφικό «συμβεβηκός» μέσ' στη συνείδηση του ανθρώπου δεν έχει παρά μόνο μιαν εξωτερική και συμβατική σχέση με τα διάφορα σχήματα, που αναφέραμε πιο πάνω και που, αν ήσαν αυτά μονάχα η ουσία της φιλοσοφίας, η τέτοια ουσία θα είχε προ πολλού εξαντληθή. Στους πιο πολλούς φιλοσόφους, που ζουν μέσα στα σχήματα τα γνωστά, φιλοσοφικό δεν είναι σε μια παρένθεση ή σ' ένα περιθώριο το ουσιαστικό και αυθόρμητο ξέσπασμα του άμεσου εαυτού των (του άσχετου από κάθε σχηματικό προσδιορισμό), φιλοσοφία είναι το αγκάλιασμα του κόσμου και της ζωής με μια βαθύτατη προσωπική ευθύνη, μ' έναν ηρωισμό ανάλογο μ' εκείνον, που δείχνει ο κατακτητής του κόσμου. Σημασία στην ύπαρξη ενός τέτοιου κατακτητού δεν έχει το αν θα καταφέρει αυτός και οι διάδοχοί του να κρατήσουν τις κατακτημένες χώρες, αλλά σημασία έχουν η κάθε μάχη και η στρατηγική πνοή, η κάθε πορεία και ο κάθε κίνδυνος, η κάθε θυσία και το κάθε βήμα (το πιο παραμικρό), σημασία έχουν ακόμα και οι ήττες και οι απώλειες. Με τέτοιο τρόπο θα εξακολουθούν πάντα να φιλοσοφούν οι άξιοι άνθρωποι στον κόσμο και μερικοί μάλιστα, λίγοι βέβαια, δεν θα ζητάνε καν να καλυφθούν κάτω από σχήματα συμβατικά. Σ' αυτούς τους λίγους ανήκει ο Κάρλ Γάσπερς, που μου έδωσε αρκετές φορές ως τα τώρα την ευκαιρία

να μιλήσω για την ύπαρξή του. Μου έδωσε—είπα την ευκαιρία; Όχι! Η διατύπωση είναι κακή. Ο Γιάσπερς μ' ανάγκασε νά μιλήσω. Μιλώντας για τό έργο του —και μίλησα ως τα σήμερα πολύ λιγώτερο απ' ό,τι έπρεπε— νοιώθω πάντα, ότι εκπληρώνω μίαν εντολή.

Σήμερα θα μιλήσω για το βιβλίο του Γιάσπερς «Ο Ντεκάρτ και η φιλοσοφία», που εκυκλοφόρησε τώρα τελευταία γερμανικά καί γαλλικά. Ο Γιάσπερς στα δύο πρώτα κεφάλαια του βιβλίου του μας δίνει μια θαυμαστή στη σαφήνειά της περιγραφή των θεμελιακών συλλογισμών και θεωριών του Ντεκάρτ, αποκαλύπτοντας αμέσως μετά την περιγραφή—μ' έναν εξαιρετικά φωτισμένο τρόπο— την έλλειψη ουσιαστικής σημασίας, που έχουν για τη ζωή μας οι συλλογισμοί του μεγάλου φιλοσόφου του δέκατου έβδομου αιώνα. Ο Γιάσπερς δεν χρησιμοποιεί κανένα σχήμα για ν' αποκαλύψει στην κριτική του αυτά, που ζητάει. Ούτε καταγγέλει σφάλματα λογικά. Μ' όλο τον βαθύτατο σεβασμό, που τρέφει στον άνθρωπο Ντεκάρτ —ένα σεβασμό, που του δείχνει προ πάντων στο τρίτο (και τελευταίο) κεφάλαιο του βιβλίου του— μας φέρνει ο Γιάσπερς άμεσα αντιμέτωπους στους συλλογισμούς και στο σύστημα του Ντεκάρτ και μας κάνει να νοιώσουμε μόνοι μας, μέσα στον βαθύτατο υποστασιακό πυρήνα του εαυτού μας, την αγωνία του ανθρώπου, που δεν λυτρώνεται με τον Ντεκάρτ. Δεν μπορούμε ν' αναλύσουμε όλα όσα λέει ο Γιάσπερς στα τρία κεφάλαια του βιβλίου του. Θα επιχειρήσουμε μονάχα νά κάνουμε μιάν ενδεικτική περίληψη ωρισμένων σκέψεων, μια περίληψη, που, αφήνοντας πολλά κενά, θ' αποβλέψει μόνο να δώσει μια πρόχειρη εικόνα.

Ό θεμελιακός συλλογισμός του Ντεκάρτ, που ζητάει να βρει μια σταθερή βάση για όλες τις αλήθειες είναι ο ακόλουθος : Αμφιβάλλω για όλα. Ένα πονηρό πνεύμα μπορεί να με κάνει ν' αμφιβάλλω και για τις μαθηματικές μου ακόμα αλήθειες. Ενώ όμως αμφιβάλλω και σκέπτομαι, ενώ διατυπώνω έστω πλάνες κι όχι αλήθειες, βεβαιώνω την ύπαρξή μου. Το ότι την ώρα, που σκέπτομαι, υπάρχω, αυτό είναι το μόνο βέβαιο και γι' αυτό δεν μπορεί να υπάρχει αμφιβολία. «Cogito ergo sum». Και συνεχίζει

ο Ντεκάρτ το συλλογισμό του: αφού υπάρχει κάτι το βέβαιο και αναμφίβολο, αυτό θα πει πως υπάρχουν κι άλλα πράγματα βέβαια και αναμφίβολα. Και πρώτ' απ' όλα, αφού «εγώ», που για την ύπαρξή μου βεβαιώθηκα, δεν εδημιουργήθηκα μονάχος μου και είμαι μάλιστα κάτι το πεπερασμένο, πρέπει να υπάρχει αναγκαστικά και το άπειρο και το τέλειο, που είναι ο δημιουργός μου. Αφού υπάρχω εγώ, υπάρχει κι ο θεός. Κι αφού υπάρχουμε ο θεός κι εγώ, υπάρχουν κι όλα εκείνα που για την ύπαρξή τους είχα αμφιβολίες, υπάρχουν μάλιστα προ πάντων οι μαθηματικές αλήθειες και όσα σώματα βρίσκονται έξω από μένα. Έτσι θεμελιώνει ο Ντεκάρτ την αλήθεια και τη γνώση. Χαρακτηριστικό για το στενό λογικό πλαίσιο, που μέσα του εζήτησε ο Ντεκάρτ να θεμελιώσει την αλήθεια, είναι τούτο: όταν του ριχτήκανε και του είπαν, ότι δεν έπρεπε, ξεκινώντας απ' την αμφιβολία, ν' αμφισβητήσει και την ύπαρξη του θεού, έδωσε την απάντηση, ότι στη «θέλησή» του δεν μπήκε ποτέ η αμφιβολία. Άλλο είναι ν' αμφιβάλλει το μυαλό κι άλλο ν' αμφιβάλλει η θέληση. Μπορείς ν' αμφιβάλλεις με το μυαλό σου κι όμως να πιστεύεις. Μ' άλλα λόγια, ο Ντεκάρτ ομολόγησε μονάχος του, ότι το κεντρικό φιλοσοφικό του πρόβλημα ήταν ένα πρόβλημα στενά λογικό. Ομολόγησε, ότι, λέγοντας «Cogito ergo sum», ούτε τη σκέψη (το cogito) πήρε στην καθολική πνευματική της ουσία, ούτε το «sum» (το«υπάρχω») στη βαθειά ανθρώπινη υπόστασή του. Τό ουσιαστικό «εγώ» του ανθρώπου δεν ανάτειλε στον φιλοσοφικό ορίζοντα του Ντεκάρτ. Η αμφιβολία του (αφού αφορούσε μόνο το μυαλό κι όχι τη θέληση) ήταν μια στενή μεθοδική αμφιβολία κι όχι μια αμφιβολία «υπαρξιακή». Η αμφιβολία του Ντεκάρτ – λέει ωραιότατα ο Γιάσπερς – «δεν είναι η απελπισία, που μέσα από την κρίση της μπορεί να ξεπεταχθεί η βεβαιότητα μιας αλήθειας, της αλήθειας που τροφοδοτεί τη ζωή μου». Κι αφού είναι η αμφιβολία του Ντεκάρτ υπαρξιακά κενή, δεν μπορεί και η βεβαιότητα, που εκτοπίζει μια τέτοια αμφιβολία να είναι τίποτε άλλο παρά κάτι το υπαρξιακά κενό. Αν ζητούσε άλλως τε ο Ντεκάρτ να βεβαιώσει την «ύπαρξη» σ' όλα της τα ύποστασιακά βάθη, θάβλεπε, ότι μια τέτοια βεβαίωση θάταν αδύνατο να την κάνει μ' ένα στενά λογικό καί σχεδόν μαθηματικό συλλογισμό. Ο Ντεκάρτ απόφυγε κάθε βάθος (ενώ μέσα του υπάρχουν μυστικά

βάθη, που κάπου-κάπου μας δηλώνουνε ξαφνικά τη παρουσία τους) για να βρει ένα άνετο στήριγμα του εαυτού του. Ο Ντεκάρτ ξεκίνησε με την απόφαση ν' αποφύγει κάθε αντίφαση—ενώ η ζωή είναι γεμάτη αντιφάσεις, που πρέπει να υπερνικηθούν— κι έτσι, αποφεύγοντας μαζί με τις αντιφάσεις την ίδια τη ζωή, που είναι συνυφασμένη μ' αντιφάσεις, αναγκάσθηκε να στριφογυρίζει μέσα στον κύκλο ενός κενού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του εξετάζει ο Γιάσπερς το πρόβλημα της μεθόδου, όπως τό έθεσε και το έλυσε ο Ντεκάρτ. Εδώ μας δείχνει ο Γιάσπερς ότι και η θεμελιακή απαίτηση του Ντεκάρτ για την «καθολική μάθηση» (Mathesis universalis)—μια απαίτηση, που αποβλέποντας στην αναγωγή των πάντων σε μιαν ενότητα, ξεπηδάει από μια γνήσια φιλοφική πηγή— παίρνει ένα δρόμο, που πρέπει να θεωρηθεί σαν μία παρέκκλιση. Την ενότητα τη ζητάει ο Ντεκάρτ, περιορίζοντας καταπληκτικά τη γνώση, στη μέθοδο κι έτσι στενεύει τον κόσμο για να τον κάνει να χωρέσει σε όσα η μέθοδός του μπορεί θετικά νά συλλάβει. Το ότι υπάρχουν Ιεραρχίες αντικειμένων, που υπόκεινται στη γνώση, το ότι η μέθοδος δεν μπορεί να υπάρχει ποτέ «καθ'εαυτήν», αλλά υπάρχει «κατ' αναφοράν» προς «κάτι», αυτό δεν θέλησε ο Ντεκάρτ να το νοιώσει. Έτσι, αντί να ζητήσει την ενότητα στην «ιδέα» της ενότητας, την ζητάει στα ίδια τα πράγματα και την πετυχαίνει, αποκλείοντας και διώχνοντας τα πιο πολλά από τον κόσμο του, αποκλείοντας και διώχνοντας όλα εκείνα, που δεν μπορούν να συλληφθούν με τη θετική του μέθοδο, με τον κοινό νου. Η συνειδητή τάση του Ντεκάρτ περιορίζεται στη γνώση μιας αλήθειας, που το περιεχόμενό της είναι για όλους —δηλαδή για όλα τα όντα, τα προικισμένα με τον κοινό νου —«το αυτό». Το περιεχόμενο μιας τέτοιας αλήθειας είναι υπαρξιακά αδιάφορο. Ζητώντας ο Ντεκάρτ μια βεβαιότητα, που είναι «ισότιμη με τις αριθμητικές και γεωμετρικές (όπως λέει ο ίδιος) αποδείξεις», περιορίζει τη συνείδησή του σε κάτι, που είναι φιλοσοφικά ουδέτερο, δεν εγγίζει καμιάν υπαρξιακή πραγματικότητα. Μόνον όσες φορές ξεφεύγει από τη συνειδητή του τάση—κι αυτό έγινε προ πάντων στα ηθικά του αιτήματα— φιλοσοφεί αληθινά και ξαναγυρίζει στην πηγή, που υπάρχει μέσα του.

Το τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου του Γιάσπερς, όπου εξετάζεται ο συνολικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας του Ντεκάρτ, αρχίζει με το ερώτημα: πού υπάρχει ο Λόγος και πού η Πίστη στο σύστημα και στην ύπαρξη του Ντεκάρτ; Ο Γιάσπερς μας δείχνει, ότι ούτε ο λόγος του Ντεκάρτ είναι ολόκληρος ο Λόγος, ούτε η πίστη είναι η Πίστη ολόκληρη. Για τον Ντεκάρτ υπάρχουν δύο αλήθειες, η θεωρητική και η πρακτική. Την πρώτη μας την δίνει ο λόγος. Την δεύτερη –έστω κι αν ο λόγος αμφιβάλλει και δεν έφθασε στην αλήθεια του– πρέπει να μας την δώσει η πίστη και η υποταγή μας στις πολιτικές, κοινωνικές και θεολογικές εξουσίες. Ο Ντεκάρτ δεν έχει συνείδηση του γεγονότος, ότι μ' αυτόν τον διχασμό ο λόγος πολεμάει και αρνιέται στο βάθος τις εξουσίες, που η θέλησή του έχει αναγνωρίσει ως αλάνθαστες και ακλόνητες. Η υποταγή του στις εξουσίες γίνεται ανώδυνα, (δίχως τη συνείδηση της αντινομίας). Αν δεν έκανε ο Ντεκάρτ αυτήν την τεχνητή διαίρεση, που δεν αφήνει ούτε το Λόγο ούτε την πίστη να εκδηλωθούν στην ολότητά τους, αν μ' άλλα λόγια η αμφιβολία, που αποτέλεσε το ορμητήριό του, ήταν υπαρξιακή, τότε θάταν και η βεβαιότητά του «Cogito ergo sum» βγαλμένη από τα βάθη του εαυτού του και η θα εσήμαινε την απολύτρωσή του από κάθε εξουσία και υποταγή ή θα οδηγούσε στον θετικό συνδυασμό της εξουσίας μ' αυτήν την βεβαιότητα. Ο Ντεκάρτ, απο-φεύγοντας την αντινομία με μια τεχνητή δαίρεση του υπαρξιακού εαυτού του, περιορίζει και το Λόγο στη σφαίρα του κοινού νου (που είναι, όπως είπαμε, μια σφαίρα φιλοσοφικά αδιάφορη) και την πίστη –την υποταγή στις εξουσίες– την κατεβάζει σ'ένα έδαφος χαμηλό και αφελέστατο. Όταν η υποταγή στις εξουσίες είναι αναντίρρητη, ο λόγος φέρνει τις αντιρρήσεις του στο κενό. Η ελευθερία, που κι αυτήν την πραγματεύεται ο Ντεκάρτ και την βρίσκει στη λογική ενέργεια, καταντάει –εφ' όσον η λογική ενέργεια δεν αγγίζει την συνολική προσωπικότητα του ανθρώπου– μια απολύτρωση του ανθρώπου, μέσα στο «κενό». Έτσι, όχι μόνον οι πρακτικοί προσανατολισμοί του ανθρώπου στερημένοι από κάθε αναφορά στο Λόγο, πέφτουν στο επίπεδο μιας δογματικής αφέλειας, αλλά και οι λογικοί προσανατολισμοί, στερημένοι από κάθε αναφορά στη ζωή, καταντούν δογματισμός. Κι είναι βαθύτατα συγκλονιστικό και σχεδόν ανατριχιαστικό το θέαμα ενός

ανθρώπου, που, ζητώντας την ελευθερία και την απόλυτη βεβαιότητα, την βρίσκει –κόβοντας τον εαυτό του στα δύο– στο κενό, και γίνεται, μ' ένα βαθύτατο μάλιστα πάθος, ο φορέας αυτού του κενού.

Ο Γιάσπερς, αντιμετωπίζοντας τον φιλόσοφο και άνθρωπο Ντεκάρτ, τον αντιμετωπίζει–κι αυτό είναι ακριβώς το εξαιρετικό–σαν υπεύθυνος εντολοδόχος της ανθρωπότητας ολόκληρης. Όλες οι αντιρρήσεις του –που ελάχιστες μονάχα, κι αυτές πολύ πρόχειρα, αναπτύξαμε– βγαίνουν από την ανάγκη, που νοιώθει η ανθρωπότητα, να προστατεύσει θετικά την ύπαρξή της. Ο Γιάσπερς, διαλύοντας τον Ντεκάρτ, δεν τον διαλύει για να δικαιώσει το δικό του φιλοσοφικό σύστημα (αν και έμμεσα δικαιώνεται κι αυτό), αλλά διαλύει τον Ντεκάρτ για να δικαιώσει τον Άνθρωπο. Ο άνθρωπος, –ε κεί, που βεβαιώνεται ο Ντεκάρτ, ότι «υπάρχει»–εκεί ακριβώς είναι ανύπαρκτος ή πνίγεται και πεθαίνει. Ο άνθρωπος υπάρχει εκεί, όπου ο Ντεκάρτ δεν θέλει να υποψιασθεί καν την ύπαρξή του. Ο Γιάσπερς κατάφερε ν' αντιπαρατάξει στο τεχνητό κατασκεύασμα του Ντεκάρτ τον ζωντανό κι αληθινό άνθρωπο. Γι' αυτό είναι η κριτική του Γιάσπερς μια γνήσια φιλοσοφική κριτική, μια κριτική, που οικοδομεί και δίνει ζωή.